

Diyalektik¹

Hasan Hüseyin Aksoy

Diyalektik, Marxist terminolojinin ve düşüncenin merkezi kavramlarından biridir. Ancak günümüzde eleştirel anlamına erişinceye dek farklı kullanımları olmuştur. Bu farklı kullanımları görebileceğimiz düşünürler arasında Platon, Aristo, Hegel, Marx, Engels, Lenin, Mao Tse Tung, Althusser ve daha birçok isim sayılabilir (Williams, 1976/1983; Bhaskar, 2008; Kovel, 2008; Murrey & Whyte, 2011; Althusser, 2015). Diyalektik kavramı da “diyalektik” bir değişme süreci geçirmiştir (Elgür, 2013). Kavramın Marxist düşünce ve analizde önemli bir yeri olduğu, üretim ilişkileri, siyasal ve felsefi çalışmalarda bir düşünme/analiz aracı, metodolojik bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Marx'ın çalışmalarında ve Marxist yazında yer bulan “diyalektik materyalist” anlayışın ilk kurgusu Hegel’den gelmiştir. Hegel, “diyalektik”in temel kavramlaştırmasını ve ilkelerini ortaya koymuştur. Hegelci anlamda diyalektik materyalizmin bazı somut yasaları vardır: Nicelikten niteliğe geçiş (nicel değişikliğin radikal nitel değişikliğe dönüşümü), karşıtların birbirinin içine geçmesi ve tersinmesi (karşıtların birliği; karşıtlar birbiriyle bağlantılıdır) ve “çelişkinin yadsınmanın yadsınması” (negation of negation) şeklinde gelişmesi (çelişki gelişimi sağlar ve yadsınanların yadsınmalarını yadsınmaları –reddin reddi– bir çelişki ve gelişme kaynağıdır). Engels, bu diyalektik yasalarını sorgulamış ve diyalektik materyalizmin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Engels, diyalektiğin özellikle doğa ve toplum içindeki yerini saptamaya, ilkelerini geliştirmeye yönelik çaba harcamıştır (bkz. “Doğanın Diyalektiği”). Marx ise diyalektiğin idealist yorumunu eleştirerek, kendi çalışmalarında –özellikle Kapital’de ve Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı’da– materyalist diyalektik metodu kullandığını belirtmiştir (Duménil, Löwy & Renault, 2011).

¹ Bu yazı Eleştirel Pedagoji Dergisinde 60. sayısında yayımlanmıştır.

Allman (2008, 10-11), Marx'ın yazma sürecinde diyalektiği nasıl kullandığını, Kapital'in yazımı üzerinden analiz ederek, diyalektiği altı temel parçaya ayırır: Diyalektik metot altı ardışık momente ayrılabilir. Dünyanın gerçekte ne olduğuna ilişkin (yapısal bir bütünlük veya bütünsellik oluşturmak üzere kaynaşan sınırsız sayıda birbirine bağımlı süreç) ontolojik bir moment vardır. Böyle bir dünyayı anlamak için düşüncemizi nasıl organize edeceğimizle ilgilenen epistemolojik moment vardır (bu bir iç ilişkiler felsefesinin tercih edilmesini ve değişim ve etkileşimin meydana geldiği temel modellerin soyutlanmasını içerir). Sorgulama momenti vardır (tüm parçalar arasındaki iç ilişkilere dair bir varsayım temelinde, bu modelleri ileten kategoriler soruşturmaya yardımcı olarak kullanılır). Entelektüel yeniden inşa ve öz-netleşme momenti vardır (araştırmanın sonuçları araştırmacının kendisi için bir araya getirilir). Bunu sergileme momenti izler (başkalarının ne düşündüğünün yanı sıra ne bildiklerini dikkate alan bir strateji kullanılarak, 'özel' bir hedef kitleye 'olguların' söz konusu diyalektik kavranışı açıklanmaya çalışılır). Son olarak da praksis momenti vardır (varılan netleşme hangisi ise kişi hepsi aynı zamanda olmak üzere dünyada bilinçli olarak eylemlerde bulunur, onu değiştirir ve test eder ve ona dair anlayışını derinleştirir). Bu altı momentten bir defaya mahsus geçilmez, defalarca geçilmeleri gerekir. Zira diyalektik hakikatleri anlama ve açıklama ve buna uygun hareket etmeye yönelik her çaba, kişinin kendi diyalektik düşüncesini organize etme ve bizim de ait olduğumuz birbirine bağımlı süreçleri daha öte ve daha derin sorgulama yetisini geliştirir. Dolayısıyla da diyalektik konusunda yazarken –birçok düşünürün yaptığı gibi– tek bir momenti seçip diğerlerini hariç tutma konusunda dikkatli olunmalıdır. Bu altı moment, yalnızca iç ilişkileri ile ele alındıklarında çalışabilir ve son derece değerli bir diyalektik metot oluştururlar.

Diyalektik, varoluşumuzla ilgili bir çerçeve ilkeler bütünüdür; ancak bilincimizle birleştğinde, başka bir deyişle, bu ilkeleri bilinçli olarak kavradığımızda maddi olanın dönüşümüne etkisi bakımından bilincimizin de “soyut” olarak incelenebilecek düzeyden, “somut” olarak incelenebilecek düzeye dönüştüğü ileri sürülebilmektedir (Aktaran Kovel, 2008).

Diyalektik, birey, toplum ve doğa arasındaki ilişkilerin ve yaşamın bir süreç olarak karşılıklı ilişkilerini ve işleyişini betimleyen bir kavram olmakla birlikte, bireysel ve toplumsal olarak insanların yaşamlarını, etkileşimlerini ve üretim içindeki durumlarını ve bir bütün olarak üretim ilişkilerini incelemede çığır açan bir metodolojik araç olmuştur. Bununla birlikte,

diyalektik burada da işlemiş ve geliştirme çabaları ve geriye dönük tartışmalar sürmüştür. Örneğin, Georg Lukàcs, diyalektiğin bir “toplumsal bütünlük” çerçevesi içinde okunması gerektiğini dile getirmiştir (Dumenil, Löwy ve Renault, 40, 51). Etkileşim içinde bulunan toplumsal kurumlar daha büyük bir bütünün parçasıdır ve her bir parçayı anlamak için bütünü kavramak gerekir. Bununla birlikte, toplumsal bütünlük kavramı da eleştirel olarak yeniden ele alınmıştır.

Ekonominin ya da üretim ilişkilerinin diyalektiği üzerine tartışmalarda katkısı olan Althusser (2015), “üst belirlenim” (overdetermination) ve “üst belirlenmiş” (overdetermined) çelişki kavramları ile “ekonomik belirlenimin” “son kerte”de de olsa kendi başına işlemeyeceğini belirterek, karşılıklı belirlenim ilişkilerini öne çıkarmaya çalışmıştır. “Ekonomik diyalektik asla katışıksız şekilde işlemez [...] Ne ilk anda ne de son anda, 'son kerte'nin başına buyruk saati asla çalmaz” (Althusser, 1965 Aktaran Dumenil, Löwy ve Renault, 2011, 180).

Kavramın farklı kullanımlarının zaman zaman öne çıkması söz konusu olsa da, eleştirel düşünce içinde sınırları belirsiz ancak bilinen ve gündelik yaşamı da kapsayan ortak bir bağlama kavuştuğunu, ancak yeni yüklemelerle kavramın gelişmeye devam edeceğini söylemek mümkündür. Diyalektik, bize geniş bir alana uzanan görme olanakları sunmaktadır. Gündelik yaşamda da çok sıklıkla vazgeçilmez bir şekilde diyalektik kavrayışın anlama ve açıklamada yararlı olacağı birçok durum ortaya çıkmaktadır. Çağdaş yazarların, bilim, sanat ve felsefe gibi farklı disiplinlerde veya çalışma alanlarında diyalektik düşünme ve yöntemin kullanılmasının örneklerini de görüyoruz.

Diyalektiğin üç temel yasası ve bütünlük ilkesinin gündelik yaşam ve politik mücadele içindeki görünüşleri sıklıkla karşımıza çıkar. İnsanın etrafındaki çatışmaları, ezme-ezilme ilişkilerini ve hatta başarı ve başarısızlıkla ilgili çağdaş mistifikasyonları daha net, ilişkili bağlamları içinde görmeyi olanaklı kılar. Hiçbir kişi bulunduğu varsıllık ya da yoksulluğun, başarı ya da başarısızlığın tek başına faili/sebebi değildir. Birçok toplumsal ve tarihsel durumu, içine bireyi de dahil ettiğimiz bir “etkileşim-çatışma” ve “bütünlük” içinde açıklamak olanaklı olabilir. Bu noktada, diyalektik (diyalektik materyalizm anlamında) bir kısmını gözden kaçırıyor olabileceğimiz tüm toplumsal ve tarihsel değişkenlerin ortaya koyduğu çatışmalı gerçeği açığa

çıkararak ve anlaşılmasını sağlayan bir yaklaşım olarak betimlenebilir. Öte yandan, anladığımız bu değişimin kendisi de diyalektiktir.

Bir öğrencinin okul ya da sınav başarısı ya da başarısızlığının diyalektik okuması/kavranması, toplumsal çevre dinamikleri ve bu dinamiklere karşı ya da onunla ilişkili olarak gösterilen tepkinin ve bu durumun yaşandığı toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik çevrenin/yapının bütünlüğünün bir sonucu olarak kabulü anlamına gelecektir. Buradaki bütünlük ve varoluşu kabul, onu olduğu gibi kadenci bir anlayışla kabul etmek anlamında değil; bir başlangıç verisi olarak kabul etmek, bir gerçeklik olarak ele almak ve bu durumun aynı zamanda çok sayıdaki etkinin sonucunda değişebileceğini bilmek (nicel değişimin nitel değişime yol açması), potansiyel/olası değişimin tam da bu durumdan çıkacağını anlamaktır. Karşıtlıkların birbirini yaratan ve aynı zamanda bir sonraki sonuca yol açacak olanakları barındırması da var olan durumun bir kader olarak görülmesini önleyerek, en zorlu-baskıcı ve sefalet koşullarının içinde dahi iyi yaşam koşulları barındırabileceğini düşündürür. Öte yandan, diyalektik yasalardan biri olan yadsımanın yadsınması direniş ve mücadeleye bir yol gösterici olarak gelişme/direnme/umut kaynaklarındandır. Ezilenlerin insan olarak tanınmamasını reddetmek (negating of negating), ezilenlerin insan olarak varoluşlarını dile getirmek, diyalektik bir kavrayış ile anlaşılabilir ya da gerçekleştirilebilir.

Bir diğer örneği de eğitim alanında sıklıkla öne çıkarılan ve bütüncül olmayan paradigmalarda da görebiliriz. “Öğretmen merkezli/odaklı yaklaşım” veya “öğrenci merkezli/odaklı müfredat” ya da tek bir bağlama odaklanan her müfredat bütünsel ve diyalektik süreci göz ardı etmektedir. Her okulun bir tarihsel arka planı ve ekonomik, toplumsal, kültürel ortamı/çevresi ve öğrenciler yanı sıra başka özneleri ve etkileyen/etkilenen bireyleri-bileşenleri olur. Müfredat, bu etkileşimin bir parçası olarak işler ve okullar, öğrenciler ve ailelerinin içinde yer aldığı toplumu, ekonomik öğeleri, (kapitalist bir toplumsal formasyonda piyasayı) ve toplumsal formasyonun diğer yönlerini göz ardı ederek hazırlanamaz. Tek bir eğitim öznesine ya da bağlama yönelen, bunların diğer özne veya bileşenlerle diyalektik ilişkisini görmeyen ve onları dışarıda bırakan, sürdürülebilir bir müfredat oluşturulamaz. Tüm toplumsal yapılar, sağlık ve eğitim kurumları, derslikler, askeri kurumlar ve ekonomik kurumlar diyalektik bir süreç içinde işlemektedir.

Eleştirel Pedagoji Kavramları

Kovel (2008), diyalektiğe bir metodoloji olarak bir değer atfedilmesini ve olumlu, erdemlilik içeren bir anlam yüklenmesini anlamsız bulur ve diyalektiğin farklı bağlamları birleştirmeye ve insanların ufkunu açmaya yol açan gücünü açığa çıkarmaya çalışırken diyalektik ve praksis arasındaki bağa/ilişkiye de dikkate çeker. “(...) Diyalektik teriminin yalnızca bir metoda karşılık gelmediğini öne sürmek isterim. ... diyalektik, en iyi, belirli bir dünya görüşünü temel alan ve bunu yansıtan, bilinçli olarak seçilmiş, dönüşüme dayalı bir etkinlik olan praksisin aldığı bir form olarak görülebilir” (Kovel, 2008, 235-236). Bir diğer bağ da diyalektik ile politika arasında kurulmaktadır (Elgür, 2013). Özellikle toplumsal olanın diyalektiğinde açığa çıktığı (üretildiği) gibi, diyalektik olanın politik olanla kaçınılmaz bir ilişkisi vardır. Nasıl politik olan bir çatışma barındırır ise diyalektik de içinde politik olanı barındırmaktadır.

Kaynakça

- Althusser, Louis (2015). Marx İçin. Çeviri I. Ergüder, İstanbul: İthaki Publishing.
- Bertell Ollman (2008). Why Dialectics? Why Now? In Dialectics for the New Century, Ed. Bertell Ollman & Tony Smith, NY: PalGrave, McMillan, ss. 8-25.
- Bhaskar, Roy (2008). Dialectic. The Pulse of Freedom. New York: Routledge.
- Duménil, Gérard; Löwy, Michael; Renault, Immanuel (2011). Marksizmin 100 Kavramı. Çev. Gözde Orhan. İstanbul: Yordam Kitap.
- Elgür, Ersin Vedat (2013). Felsefenin Arzusu: Politika. Diyalektiğin Diyalektik Gelişimi ve Onto-Politika. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Joel Kovel (2008). Dialectic as Praxis. In Dialectics for the New Century, Ed. Bertell Ollman & Tony Smith, NY: PalGrave, MacMillan, ss. 235-242.
- Murray, Alex & Whyte, Jessica (Eds.) (2011). The Agamben Dictionary. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Soo, Francis Y. K. (1981). Mao Tse-Tung's Theory Of Dialectic. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- White, James D. (1996). Karl Marx and the Intellectual Origins of Dialectical Materialism. London: MacMillan Press.
- Williams, Raymond (1983). Keywords: A vocabulary of culture and society. Revised edition. New York: Oxford University Press.